

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10894304>

Accepted: 10.03.2024

Osmanlı'da Kadın Hakları Women's Rights in the Ottoman Empire

Büşranur YALÇIN

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bölümü

busranur145353@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0976-4547>

Özet

Türk toplumunun İslamiyet'e geçmeleriyle birlikte hukuki hak arama yoluna şeriat mahkemeleri ile sağlamışlardır. Temeli kur'an hükümlerinden oluştuğunu bilinen şeriat hukukunda kadınların miras, boşanma, mehir vb. dönemin şartlarına uygun olarak koruma altına alındığı söylene bile erkeklerle tam anlamıyla eşit olamamaları ayrıca sosyal alanda oldukça varlıklarını ortaya koyamadıkları kayıtlarda yer almıştır. Dünyadaki gelişmelerinin etkisiyle ve Osmanlı'nın bir dizi savaşlara girmesiyle her alanda kadına olan ihtiyaç artmıştır. Erkeklerin cephede yer almasının etkisiyle kadınlar iş hayatında aktif olarak bulunmuştur. Kadınlar kendi başlarına da hayatlarını idame ettirebildiklerini görünce Tanzimat ve Meşrutiyetin getirdiği atmosferin de etkisi ile beraber cemiyetler sayesinde ekonomi, toplumsal, kılık kıyafet ve hukuk alanlarındaki seslerini aydın yazarlar vasıtasıyla duyurabilmiştir. Her fırsatta tam anlamıyla özgürlükçü ve eşitlikçi mücadelelerini sürdürmeye devam ettirebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Şeriat, Kadın, Tanzimat, Meşrutiyet, Cemiyet, Eşitlik.

Abstract

With the conversion of Turkish society to Islam, they provided the way to seek legal rights through sharia courts. In sharia law, which is known to consist of the provisions that establish the foundation, even if it is said that women are protected in accordance with the conditions of the period such as inheritance, divorce, mahir, etc., the fact that they cannot be fully equal with men has also been recorded in the records that they cannot reveal their existence in the social field. With the effect of its developments in the world and the entry of the Ottoman Empire into a series of wars, the need for women in every field has increased. With the effect of men being at the front, women were active in business life. When women saw that they could sustain their lives on their own, they were able to make their voices heard in the fields of economy, social, dress code and law through enlightened writers thanks to the societies with the effect of the atmosphere brought

by the Tanzimat and the Constitutional Period. They have been able to continue their fully libertarian and egalitarian struggle at every opportunity.

Keywords: Sharia, Women, Tanzimat, Constitutionalism, Community, Equality,

GİRİŞ

Kadın hareketi yüzyıllardır özgürlük ve eşitlik mücadelesi olarak sürmektedir. Hak arayışı çok eskilere dayanmaktadır. Coğrafya olarak bölgesel farklılıklara da sahip olsalar da kadınların istedikleri ataerkil düzeninin yıkılması erkeklerle aynı haklara sahip olmaları. Türklerin kadınlara biçmiş olduğu rol ve toplumda ki konumuna tarihsel süreç içerisinde bakacak olursak;

Tarih boyunca Türklerin kurduğu devletlerde bölgeden bölgeye farklılık görülse bile her zaman için kadınlar değer görülmüş ve önemli roller üstlenmişlerdir. Eski Türklerde kadınlar yönetimde söz sahibiydiler; Kurultaya katılır ve elçileri kabul eder devletin siyasetine yön verirlerdi. Ayrıca sosyal hayatta ok atan, ata binen kadınların ordu-millet anlayışı ile savaşçılık özelliklerini de geliştirdikleri görülmektedir. Selçuklu Devletinde hatun; hükümdarın merkezde olmadığı zamanlar bile devleti yönetebilecek kabiliyeti ve donanıma sahip olduklarını söyleyebiliriz. Selçuklu Devleti kuruluş aşamasında kadınlar üzerine düşen sorumluluklarını sonuna kadar yerine getirmişlerdir. Toplumun en önemli ve temel yapı birimi olan ailenin vazgeçilmez unsuru olan kadının, anneliğin yanı sıra sosyal hayatta da aktif olduklarını söyleyebiliriz. Türklerin İslamiyet'e geçmeleriyle birlikte birçok alanda yaşanan değişimler sonucu kadının yaşantısını da etkilemiş olup geleneksel ve dinsel anlamda kısıtlamalar görülmüş olsa bile Osmanlı Devleti şeri mahkemeler yoluyla İslam hukuku ile kadınların haklarını özellikle aile hukuku kapsamında güvence altına almaya çalışmıştır. Fakat yine de miras ve boşanma konularında erkeklerle eşit biçimde aynı haklara sahip olamayan kadınların, toplumun yanlış zihniyet ile yaklaşması ve kadını nesne olarak görülmesi toplumdaki soyutlanmasına sebep olmuştur. Örfi ve Şeri kurallara göre çalışma hayatında bulunması günah sayılması ve bir neden olmadığı sürece kadının sokakta yalnız gezmesi yasaklanmıştır. Tabii bunda Ataerkil bir toplum yapısına sahip olması ve bu yönde bakış açısına sahip olmaları da etkili olmuştur. 1789 Fransız İhtilali ile dünya genelinde dönüşüm sürecinde kadınlar da etkilenmiş ve haklarını arama konusunda seslerini duyurmuşlardır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri sürecinde kadınlar dernekler ve kurmuş oldukları cemiyetler vasıtasıyla seslerini duyurabilmiş ve ortak payda da buluşup birlik olmuşlardır. Dergilerde önemli kadın yazarlar, kadınların kamu alanlarında da aktif olmaları gerektiğini erkeklerle aynı hak ve özgürlüğe sahip olunmasını yazılarında belirtmişlerdir. Özellikle 19. Yüzyılda yaşanan savaşlar neticesinde cephe gerisinde bulunan kadınların kendi başlarına ekonomi olarak hayatlarını tek başına idame ettirmeleri onları diğer alanda da güçlü kılmış ve içinde buldukları yaşam tarzına ve belli kalıplara bir başkaldırı görülmüştür. Özellikle İttihat ve Terakki yönetimin etkisiyle toplumsal alanda daha aktif olan kadınların ileri ki süreçte Türkiye Devleti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılapları neticesinde kadınların birçok alanda sosyal, siyasi, ekonomi, eğitim, miras

ve boşanma hakları tam anlamıyla erkeklerle eşitlenmiş ve birçok Avrupa devletlerinden önce kadınların çağın gereğine uygun olarak toplumsal alanda yerini almıştır ve birçok alanda haklarına kavuşma sağlamışlardır.

1. Osmanlıda Kadın

1.a.Toplumda Kadın

Tarih boyunca kadınlar, toplumsal alanda dini ve siyasi hayatta önemli görevler de bulunmuşlardır. Bazı dönemlerde durum böyle iken, bazı zamanlarda ise hayvanlardan daha aşağı bir statüde görülmüşlerdir. Yapılan bir araştırmaya göre arkeologlar, kadınların şiddetini araştırırken bundan 3000 yıl öncesine götürür. Bu araştırmaya göre erkek mumyaların kemiklerinde yüzde dokuz ya da yirmi kırığa rastlanılırken, kadın mumyalarda ise bu oran yüzde otuz ya da elli olarak görüldüğü söylenebilir. Bu kırıklar ise savaştan ziyade bireysel şiddete bağlı kafa kırıklıkları olduğu saptanmıştır (Doğan, 2020).

Avrupa Tarihi'ne baktığımızda ise 1350-1780 yılları arasında yüzbinlerce kadınların cadılıkla suçlanıp Engizisyon Mahkemelerinde yargılanıp işkencelerle idam edildiğini sadece Katolik Kilisesi de değil Protestan Kilisesi de kadınlara yapılan haksızlığa yıllarca çanak tutmuşlardır. Protestan Mezhebinin kurucusu Martin Luther'in cadılığın gerçek olduğuna dair inancının kadınlara karşı bakış açısını yansıtmaktadır. "*Tertullianus De cultufeminarum*" adlı eserde kadınlara yönelik Tevrat'ın üçüncü bölümünde "*Siz kadınlar, acı ve ıstırap içinde doğurursunuz. Kocalarınızın büyüü altındasınız ve kocanız sizin efendinizdir. Ve Havva olduğunuzu bilmiyor musunuz? Tanrı'nın sizin cinsinizle ilgili hükmü olarak o hâlâ bu dünyada yaşıyor. O halde bir lanetli olarak yaşamınız müstehaktır. Şeytan sizin içindedir. Ağaç'ın mührünü bozdunuz. Tanrının kanunundan ilk ayrılan sizdiniz. Şeytanın nasıl alt edeceğini bilmediği erkeği aldatan kişi sizdiniz. Tanrı suretinde yaratılan erkeği kolayca alt eden sizlersiniz. Bedel olarak öldünüz ki bu Tanrı'nın Oğluna bile ölüm getirdi. Yine de elbiselerinizi süslerle bezemeyi düşünüyorsunuz.*" Bu söylem de aslında kadının her türlü kötülüğün sahibiymiş gibi batıl inanç oluşturmaya çalışmışlardır (Ülgen, 2018).

Aslında Birleşmiş Milletler Genel Meclisi tarafından onaylanan kadına yönelik şiddetin yok edilmesi noktasında çıkarılmış olan bildirmede "*Cinsiyete dayalı olarak gerçekleşen, kadınlarda fiziksel, cinsel, psikolojik, herhangi bir zarar ve üzüntü sonucunu doğuran veya bu sonucu doğurmaya yönelik özel veya kamu yaşamında gerçekleşebilen her türlü davranış, tehdit, baskı veya özgürlüğün keyfi olarak engellenmesidir.*" Şeklindeki tanımı kadınlara yönelik şiddetin özünü ifade eder. Kadınların kendi hak ve özgürlüklerini talep etmeleri ve bu yönde eyleme geçmeleri Fransız İhtilalinden sonra gerçekleşmiştir. Bu mücadeleye rağmen erkeklerle eşit hak ve özgürlüklere sahip olamamışlardır. Tıpkı günümüz dünyasında olduğu gibi (Doğan, 2020).

Osmanlı Devleti'nin yapısı gereği hâkim bir hukuk sistemi bulunmamaktaydı. Bu geleneksel hukuk kuralları Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün insanlar için aynı değildi. Bu durumun sebebi

çok farklı kimlik ve kültürlere sahip olmalarından dolayı hukuk birliği bulunamamasıdır. İçinde oldukları din ve geleneklere göre hukuktan faydalanıyorlardı. Müslüman kadının konumu ve hakkı ise Kuran kaynağına dayanılarak oluşturulan kurallardır. Fakat bu kurallar erkek-kadın eşitliğini tam olarak yansıtmadığını mahkemelere bakıldığında ise miras konusunda kadınların daha az pay alması, mahkemelerde iki kadının bir erkeğe denk tutulması ve eğitim noktasında ise kız çocukların sıbyan mekteplerinden sonra eğitim görmemesi erkeklerle eşit haklara tam anlamıyla sahip olmadığını gösterir. (Doğan, 2020) Hâlbuki İslamiyet öncesindeki Türk kültüründe kadınların sosyal yaşamda erkekler kadar toplumlarda varlıklarını hissettirebilmişlerdir. Erkeklerin yaptığı gibi ata binmiş, ok atmış, savaşçı özelliklerini ortaya koymuş ve ülkeyi yöneten Kağanın yanında Hatun siyasette söz sahibi olmuştur. Yine de baktığımız zaman Osmanlı'da şeriat mahkemeleri eşitliği sağlamasa bile kadının haklarını koruma ve saklı tutulması için gayrimüslim kadınlarının şeriat mahkemelerine de başvurduğu görülmüştür. (Şimşek, 2020) Kadının statüsü 19.yüzyılda Tanzimat Fermanı ile değişmeye başlamış olup atılan en önemli adımlardan bir tanesi de 1847 yılında padişah fermanıyla köleliğin ve cariyeleğin kaldırılması olmuştur. (Şimşek, 2020) Daha öncesinde Osmanlı Devleti'nde toplumsal açıdan çok ilginç yasaklamalar ve kadınlara karşı alınan ilginç tedbirlerden bir tanesi de: 16. yüzyılda Eyüp'teki kaymakçı dükkanlarında tanışmak yada konuşmak için buluştuğlarında din hocaları bu durumu "kıyametin yaklaştığı" yada "dinin elden gittiği" şeklinde yorumlamışlardır. Şikâyet üzerine kadınların dükkâna girmeleri yasaklandı eğer dükkân sahibi kadını dükkâna alırsa ağır cezaya çarptırılacaklardı. III. Osman, kadınların sade giymelerini ve süslü bir şekilde sokağa çıkmalarını yasak eden emir çıkarmıştır. Eğer uymayan olursa da denize atılarak öldürülüyorlardı. Ayrıca kendi gezisine ayırdığı haftanın üç gününde İstanbul'da kadınların sokağa çıkmalarını da yasaklamıştır (Şimşek, 2020).

III. Selim zamanına ait verilen emirlerden biri, çamaşırcı kadınlara dükkân verilmemesine dairdir. Bunun sebebi ise erkeklerin dükkânların önüne yığılması idi. Erkeklerle bu konuda uyararak ve yaptırımında bulmak yerine ekonomik özgürlüğünün kadının elinden alınması ve mağdur edilmesi dikkat çekicidir (Kavuncu, 1999).

İlber Ortaylı'ya göre kafeste oturan Osmanlı kadınların Yemen, hicaz bölgelerinde daha ziyade olduğu, asıl evinden çıkamayan Avrupalı kadınların Almanya'da ya da Fransa'da özellikle kasabalarda başını alıp gezmelere çıkamayacaklarını genellikle evlerinde oturduklarını söyler. Hatta yabancı seyyahlar Osmanlı kadını serbestçe gezmesine çok şaşırılmışlardır (Ortaylı, 2001).

Meşhur Orta Asya seyahatıyla tanınan Arminius Vambery, 19. Yüzyıl Osmanlısına yaptığı gözlemlerinde ise kadınların toplumdaki soyutlanmaları, Müslüman olmayanlarla ilişkileri zorlaştırdığını Türk evlerindeki harem ile selamlık arasında iletişimi sağlayan "dolap" aracılığıyla karşı cinsle çok zorlu bir şekilde iletişim kurabildiğini söylemiştir. Ayrıca Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid'in yaptığı ıslahatlarında, Avrupa ordularının Kırım Savaşında yaptığı hizmetlere rağmen modern fikirler kadınlardan ziyade erkekler faydalanmış, kadınların döneminin modernleşmesini sadece lüks eşyalar ve kıyafetlerden örnek aldıklarını üzüntüyle dile getirmiştir. Ayrıca Babaların kız çocuklarını okula göndermeyi ahlaksız olarak saydıklarını; hükümet zorladığında ise kızlarını canavar gibi gördükleri kız mekteplerine göndermemek için erkek

kıyafetleri giydirip erkek mektebine göndermeyi tercih eden babalar olduğunu şaşkınlık içinde gözlemlemiştir (Vambery, 2022).

1.b. Hukuk Sisteminde Klasik Dönem Osmanlı Kadını

Osmanlı Devleti, aile ile ilgili anlaşmazlıkları şeri hukuka göre çözümlenmiştir. Tabii söz konusu Osmanlı Devleti olunca kültüre göre şekillenen farklı aile yapısı olduğundan dolayı ailelerin özelliklerinde genelleme yapılmamaktadır. Müslüman olamayan kadınlar ayrılma ve nikâhlanma konuları için cemaat mahkemelerini tercih etseler de bazıları şeri mahkemeleri tercih edip İslamiyet'in esaslarına göre evlenmek istemişlerdir. Nikâhın geçerli olabilmesi için nikâhların kontrol edilmesi, imamlar tarafından kıyılması gerekmektedir. Nikâhların kontrol edilme görevi ise mahallenin din görevlilerinden ve yaşlılardan oluşan topluluk sorun olmadığı takdirde belgeyi kadıya teslim eder ve nikâh gerçekleşirdi. Boşanıp da tekrardan evlenmek isteyen kadınlar bu izin kâğıdını almak zorundaydılar. Sadece dul kadınlar değil hiç evlenmemiş kadınlar da almak durumundaydı. Hul veya Talak ile eşlerinden ayrılan kadınların hamile olmadığını emin olmak adına belirli bir süre tanınmış bu süre içinde başkalarıyla evlenemezlerdi. Bu süreye ise "İddet" adı verilirdi (Akköy, 2021).

Osmanlı Devleti'nin aile yapısında çok eşliliğin çok olmadığını, sebebinin ise fakir olan erkeklerin ikinci bir kadının ihtiyacının karşılamayacağını ve eşler arasında adaleti sağlanamayacağını ortada olduğu görülmektedir. Kınalızade Ali'nin tek eşliliği savunduğunu şu sözlerde görmekteyiz: "Erkek ilk eşiyile yetinip üzerine başka kadın ve cariye almamalıdır. Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedende bir can olmadığı gibi iki eve de bir erkek yakışmaz." Kadınların hakkı olan başka bir konu ise ilk eş kumasıyla aynı evde oturmak istemezse bunu dile getirebilir ve yeni bir ev açılmasını isteyebilir ve eşi de bu talebi karşılamakla yükümlüdür (Akköy, 2021).

İslam'da kadınlara verilen en önemli haklardan birisi de "Mehir" olduğunu söyleyebiliriz. Mehir kadının toplumsal değeri, hakları ve kendini güvence altına alması bakımından önem arz etmektedir. Mehir, iki türdür. İlki, *Mehir-i muaccel* adı verilen evlenme sırasında erkeğin kadına peşin olarak verdiği haktır. İkinci tür mehir ise *Müeccel Mehir* olarak isimlendirilen, evlenme sırasında erkeğin kadına sonradan vermeye anlaştığı eşlerin ölmesi ya da ayrılık durumunda yürürlüğe giren mehirdir. Mehirin ödenecek miktarı mezhepler arasında farklılık oluştursa bile yaygın olan görüş kocanın maddi durumuna göre olması. Bunun dışında güzellik, yaş, bakirelik gibi kadınların yaşayışları ve statülerine göre miktarları hakkında fikir edinmek mümkündür. Mehirde: hasta, yaşlı, genç, bekâr, dul, her kadın için haktır. Deli olduğu belgelerden anlaşılabilir 'Rukiye' isimli kadının kendisine bakamayacak durumda olduğundan vekâleti babadadır. Vasi olarak mahkemeye gelen baba, kızının çocuklarının vasisi Ömer'i 150 kuruş mehir için dava etmiştir. Dava sayesinde verilmesi gereken miktar ispatlanınca davacı kızının terekede olan mehir hakkını almış hem de kızının bakım masrafları için maddi kaynak sağlamıştır (Akyüz, 2005).

Şeri Hukukta erkeğe verilen boşanma hakkını kadınlara "Hul" adı altında uygulanan boşanma hakkıyla vermiştir. Kadının kocasından boşanma karşılığında maddi tazminat önermesi ile

başlayıp, evli kalmak istemeyen kadının boşanmak için birtakım haklarından vazgeçmesidir. Boşanabilmek için mehirden feragat edebilir. Fakat mehir evlenme sırasında verildiğinden dolayı kadınlar için önemli hak olup hul'un yaygınlık kazanmasını yavaşlatmıştır. Mehir'den kurtulmak isteyen erkekler ise kadının Hul isteğini memnuniyetle karşılamaktadır (Akyüz, 2005).

Nafaka, aile hukukunda önemli bir yerde yer alır. İslam hukukuna göre erkek fakir bile olsa kocanın nafaka vermesi, kadın zengin bile olsa nafaka alması gerekliliği üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Kadının sosyal yaşamda hayatına devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu her şey kocanın karısına olan nafakası da dâhildir. Kocanın karısına nafaka vermesi icma ile farzdır. Fakat "İddet" döneminden sonra boşanma sonrası kadın nafaka hakkını temin edebilir (Akkaya, 2018).

Osmanlı Devletinde kadının hukuki statüsünü belirleyen konulardan biri de miras konusudur. Şeri hükümlere göre kadınlar erkeklere oranla yarısı kadar pay alsalar bile Örfi hukuka göre ise miri arazi ya da vakıflar cinsiyetler arası eşitliğe teşkil etmiştir. Miras hukuku Kuranda kadın erkeğin yarısı kadar miras hakkına sahiptir. Karı koca durumunda çocuk yoksa erkek toplam $\frac{1}{2}$ sini alırken, aynı durumda kadının payı $\frac{1}{4}$ dür. Eğer çocuk varsa erkek $\frac{1}{4}$ ünü alırken, kadın $\frac{1}{8}$ ini alır. İki durumda ise kadının kardeşleriyle de mirasçı olması söz konusudur. Nisa suresinin 176. Ayetine göre erkek ve kız kardeşler arası miras payında erkeklerin miras payı iki katıdır. Bu paylaşım günümüz eşitlik anlayışına ters düştüğünü söyleyebiliriz. Bunun sebebi ise erkeklerin mallarını çokça harcadığı ayrıca erkek kendi eşine ve çocuklarına geçimlerini kendi mal varlığı ile sağlamak zorundadır. Fakat kadın zengin olsa bile ailenin geçimini sağlamak zorunda değil. Erkeklerin nafaka ve mehir birtakım mali yükümlülükleri vardır diğer yandan kadın kendi mülkiyetini istediği şekilde kullanabilirdi (Akyılmaz, 2007).

Osmanlı Devleti'nde zina, fuhuş gibi olayları önüne geçmek için "kolcu" adı verilen kişiler görevlendirilmiştir. Tokat sicillerine bakıldığında yakalanan bu kişiler tövbe ettiklerinde affedilirdi fakat tekrarlanırsa sürgüne gönderildikleri söylenebilir. Osmanlı Tarihinde "recm" cezası sadece bir kez uygulanmıştır (Kavuncu, 1999).

Şeriat hukukuna göre kadınların yaradılışları gereği aşırı dalgınlık, şaşırma, yanılma gibi noksan özelliklerinden dolayı şahitliği şüphe içerdiği ve bu sebeple tanıklık konusunda mahkemelerde iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denk görüldüğü ve bu yaklaşımlarından dolayı şahitlik konusu oldukça cinsiyetçi ve modern İslam toplumlarında tartışma konusu olarak gündemden düşmemektedir (Dalgın, 2005).

1.c. Eğitim Sisteminde Klasik Dönem Osmanlı Kadını

Osmanlı Devleti'nde kadınlar buldukları toplum yapısı ya da statülerine göre eğitim almaktadırlar. Fakat daha çok dini eğitim almış ve bu dini eğitimi ailesinden; şeyh, hoca ya da alim olan kadınlar için eğitim almak mümkündür. Aksi taktirde dışarıdan hoca gelip ders alıp kendilerini yetiştirmeleri pek görülmezdi. Yabancı bir erkekle konuşmak günah sayıldığından dolayı her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kadın tam anlamıyla erkeklerle eşit statüde değildi. Babasının

anlayış oranında kendini geliştirebilirdi. Kadınlar, erkeklerle 5 ya da 6 yaşlarında sıbyan mekteplerinde birlikte okutulurdu. Erkekler sıbyan mekteplerinden sonra eğitim hayatına devam edebilirlerken, kadınlar için ise durum aynı şekilde devam etmiyordu. Başkentte bulunanlar bu konuda çok daha şanslıydılar çünkü eğitim daha çok başkentte verilirdi. Taşranın en ücra yerlerinde ise eğitim olanakları sınırlıydı (Doğan, 2020).

Başkent sarayında yer alan, genelde savaş esirleri ya da satın alınan harem kurumundaki kadınlar ise, eğitim sürecini kaliteli bir şekilde geçirmektedirler. Dönemin kadınlarının eğitim nezdinde ki olanaklarını düşünürsek harem kurumunda yer alan kadınlar kendilerini çok iyi yetiştirmektedir. Dikiş, nakış, çalgı aletlerinin yanı sıra Kuran okumayı, Osmanlıca okumayı, genel kültür ve birçok dil öğrenebiliyorlardı. Burada yetişirken harem kurumunda idari anlamda statüsünü de yükseltebilir; şehzade annesi de olabilirdi. Ayrıca Enderun da yetişmiş dönemin en önemli bürokratlarıyla da evlenebilme durumları da vardı. Cariye olarak kariyer yapabilmeleri için de fiziksel çekiçilik, zekâ ve başarı lazımdı (Doğan, 2020).

Kadınlarda cariyelik, İslam hukukunda kadınların haklarını koruma konusunda emeklerine karşılık hediye para ve çeyiz verilirdi. Ayrıca efendisinin sarf edeceği para miktarı ekonomik gücü oranında örf ve gelenek belirler. Hizmet süresi belli değil fakat şeriat emirlerince dokuz sene sonra azat edilmesi azat edecek parası yok ise azat edecek hayır sahibine satılması gerektiğini emreder. Ayrıca hoşnut olmadığı bir evden gitmesi için beni satınız demesi yeterlidir ve beğenmediği müşteriye de satılmaz. Efendisi tarafından evlendirilip azat edilince boşanması durumunda tekrardan efendisi koruma altına almak durumundaydı hizmetçilerden ayrılan en önemli fark da buydu. Cariyelik de de güzelliğin yani fiziki görünüşünün değerinin biçilmesi noktasında önemliydi (Aliye 2012).

1.d. Ekonomi Alanında Klasik Dönem Osmanlı Kadını

Osmanlı toplumunda kadınlar üretime katkıları bakımından şehirli ve kırsal olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kadınların yaşadıkları çevre onların üretime nasıl katkı sağladıkları ve ayrıca yaşam şekli onların bakış açılarına da yön verir. Kırsal hayatta kadınlar, daha sosyal ve İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesi'nde belirttiği gibi daha serbestçe dolaşabildiğini söyler. Bu nokta çok önemli çünkü kadınlar sosyal yaşamda aktifse bu durum üretime de yansır. Taşra sisteminin en önemli ekonomik yapısı "Tımar Sistemi" dir. Bu sistem "hane" üzerine kuruluydu. Geçimini topraktan sağlayan bu hanedeki insanlar toprağı işleyip üretime devam ettirmek zorundaydılar. Eşini kaybeden kadın ailenin geçimini devralmak durumunda olduğu için toprağı işleyip vergisini de verdiği sürece toprakları ellerinden alınmazdı. Geleneksel yöntemlerle tarım ve hayvancılık yapıldığı için eğitim şartı da olmadığından kadının bu hayata alışması ve üretimini sağlaması ve ailesini geçindirmesi bakımından, şehirde yaşayan kadınlardan sosyal yaşamları daha özgürdür. Ayrıca üretime katkı sağladıklarından dolayı aile içindeki konumları daha güçlüdür (Dingeç, 2010).

Ticari mekânlarda ise kadınlar, ürettiklerini pazarlarda satabiliyorlardı. "Avrat pazarı" adı verilen bu mekânlarda tarım ve hayvansal ürünlerini ayrıca kendi yaptıkları el işlerinin de satışa sunulduğu yerlerdi. Bu ticari mekânlar kırsallarda ya da şehirlerde de olurdu. Böylelikle belli bir mal akışı

sağlama yoluna giren kadınlar ticari hayatın canlanmasına katkı sağlamışlardır. Şehirlerde ve kasabalarda imalathane çalışan kadınlar daha ziyade tekstil imalatında önemli bir konuma sahiptirler. Osmanlı Devleti'nin erken döneminde Bacıyan-ı Rum teşkilatın da kadınların özellikle dokumacılık alanında istihdam edildiği görülmektedir. İstanbul da kadınlar çamaşırcı bohçacı ya da yemek yapıp satarak geçimlerini sağlamaya çalıştıklarını görüyoruz. Bu kadınlar çalışmak zorunda kalan genellikle azat edilmiş, evlendirilmiş; ailelerin ya da eşlerinin ölümü ile yoksullaşmış kimselerdi. Aksi taktirde özellikle şehir hayatında çalışmaları iyi gözle bakılmıyordu bunun nedeni devletin sünüleşme eğiliminden kaynaklı birçok kadını toplumsal hayattan uzaklaştırılacak bir dizi kararların alınmasının da beraberinde getirmişti. Bazı meslek alanları kadınlar tarafından yapılması zorunlu kabul edilen mesleklerdir. Bu nedenle herhangi bir engelle karşılaşmamışlardır. Bu alan ise uzman tabibeler, doğum dışında lohusalık döneminde karşılaşılan sorun, kadınlar organında oluşan hastalıklar ve cerrahi müdahaleyi gerektirecek sorunlar gibi (Dingeç, 2010).

Şehir hayatında bulunan kadınlar sermayenin yatırıma dönüşmesine katkı sağlamışlardır. Eşlerinde ya da babalarından miras yolu ile kalan çiftlikleri işletme hakkına sahip olduğu görülmüştür. Elleri bulunan mal varlıkları sayesinde parayı işletebilmişlerdir. Bazı dükkânlar kadınlar tarafından işlendiği görülmüştür. Bu dükkânlar ise kasap, bakkal ya da hamam idi. Eğlence alanında da geçimlerini temin eden kadınlar dans ve müzik eşliğinde şehir dışında, evlerde, çadırlarda, hanlarda eğlence hizmeti veriliyordu. Dans ve eğlence fuhuş ile birlikte düşünüldüğünden dolayı devletçe hoş karşılanmazdı. Özellikle çingene kadınların gayri meşru faaliyeti gerçekleştirdiğine dair inancı vardı. Bu işe de uğraşıyorsa da devlete vermesi gereken ayda yüz akçe "*kesim vergisi*" vermesi gerekiyordu (Dingeç, 2010).

Fuhuş yapan ve bunu meslek edinen kadınlar tespit edilip sürülüyor ya da ölüm cezasına çarptırılıyorlardı. 10 Ağustos 1790 yılında meyhanelerin kapatılması ve fahişelerin asılması öngörülmüştür. Fuhuşun artmasının önemli bir nedeni ise ekonomik olarak darda olan kadınlara iş imkânının sunulmamasıdır (Dingeç, 2010).

2.TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE KADINLARA TANINAN HAKLAR

2.a. Eğitim Alanında Osmanlı Kadını

III. Selim ve II. Mahmud ile başlayan modernleşme Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın yayınlanması ile devam eden bu süreç ve II. Meşrutiyet döneminde belirginleşmiştir. Bu modernleşme süreci Osmanlı'nın kadınlara da yansımıştır. Özellikle Meşrutiyet Dönemine bakıldığında kadınlar, hakları için birçok dernek kurmuş, konferans düzenleyip dergiler çıkarmışlardır. Tanzimat Döneminde kadınlar toplumsal hayatta daha çok var olmaya ve kendi konularını sorgulamaya başlamışlardır. Kadınlar eğitim haklarından faydalanabilmek için "daha iyi anne" "daha iyi eş" olabilmeyi neden olarak göstermişlerdir. Bu eğitim isteklerini karşı konulmayı engellemek ve meşrulaştırmak için kullanmışlardır. Erkekler karşısında birey olabilme yolunun eğitim almalarının zorunluluğunun farkına varmışlardır (Yürüt, 2017).

Tanzimat'ın en büyük başarısı 1862' den itibaren kız öğrencilerin ortaokula başlaması olmuştur. Kızların mahalle eğitimin ötesinde eğitim alma düşüncesi dahi cesaret gerektiriyordu. Kadınlara yönelik açılan okullar maalesef diğer okullarda olduğu gibi bütün imparatorluk topraklarında değil başkent İstanbul ve bir iki vilayette açılması yine de Tanzimat'ın başarısıdır (Berkes,2022).

1845 ve 1847 yıllarında alınan kararla sıbyan mekteplerinin eğitim yılı dört yıl olarak belirlenmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda bu karar parasızlık ve hocasızlık sebebiyle yayılım gösterememiştir. Sıbyan mektepleri konusunda atılan en önemli adım 1869 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. Buna göre, sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar içinse 7- 11 yaşları olarak belirlendi. Bir mahallede iki tane sıbyan mektebi varsa bunlardan birisinin kızlar için ayrılmasına karar verilmiştir. Eğer iki tane değil de bir tane varsa kızlar da erkeklerin gittiği sıbyan mektebine gidecek, fakat erkeklerle aynı yerde oturmayacaklardı. Hocaların maaşları ve okulun giderleri fitre, kurban derileri, vakıflar ya da mahalle sakinleri tarafından karşılanacaktır. Bu durum çocuklarını okutmayan aileler üzerinde pek de olumlu etki bırakmayacaktır (Kurnaz, 1999).

İlköğretimin zorunlu kılınması 1869 Nizamnamesinden sonra ilk defa 1876 da yayımlanan Kanuni Esasınin maddesinde yer almıştır. Böylece kız ve erkek öğrenciler için eşit eğitim hakkı tanınmış oldu. II. Abdülhamid döneminde sıbyan mekteplerinin yerini iptidai mektepleri almıştır. Meşrutiyet döneminde erkek iptidai mekteplerinin sayılarında azalma olurken, kız iptidailerinde %50 ye yakın artış görülmüştür. İptidai mekteplerinin şartlarının yetersizliği eleştiri konusu olduğundan kadınların eğitiminde kalite ve sayılarının artırılması için yüksekokullar açılmadı. Önce İptidai okullarının durumu düzeltilmeye çalışılmıştır. Kızlara orta öğretim hakkı Tanzimat döneminde sağlanmıştır. İlk Rüştüye, 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul da Sultan Ahmet semtinde açılmıştır.1869 Nizamnamesine göre büyük şehirlerde hane sayısının 500'ü aşması halinde, dini nüfus göz önüne alınarak, Müslüman veya Hristiyan rüştiyeleri açılacaktır. Öğretmenler kadın olacak eğer öğretmen sıkıntısı çekilmesi taktirde ise bilgili erkek hocalardan yararlanabilecek. Kız Rüştüyeler İstanbul dışına da açılması istense de bu uygulama II. Abdülhamid devrine kadar gerçekleşmemiştir. İlk açılan kız Rüştüyenin öğretim kadrosu 2'si erkek, 1'i kadın nakış hocası olmak üzere toplam 3 öğretmen bulunmaktaydı. İlk etapta 9 kız rüştiyesi varken II. Abdülhamid döneminde bu sayı 85'e yükseltilmiştir. Tabi bu okulların sayılarının artmasında Tanzimat Döneminde açılan Darümuallimat'ın katkılarını yadsınamaz (Kurnaz, 1999).

Sıbyan Mekteplerinden mezun olan öğrenciler, bu rüştiyelerde 5 yıl okuyorlardı. İlk iki yıl dini bilgiler diğer yıllarda sosyal bilgiler okutuluyordu. Kız çocukları için pratik bilgiler öğretiliyor. (dikiş, nakış, resim vb) bu okulun açıldığı ilk dönemlerde yetişmiş bayan hoca olmadığından dolayı erkek hocalar ders vermek zorunda kalmışlardır. Hatta bilinçli olarak hocalar yaşlı ve çirkin seçilirdi yine de bu durum bir zaman sonra hoş karşılanmadığı için bayan öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870 yılında Darümuallimat açılmıştır. (Engin,2013) Darümuallimat'ın yetiştirdiği hocalar, zamanla kendi okullarında görev almaya başlayınca erkek hocaların dışında gayri müslim hanım hocaların da sayısında azalma meydana gelmiştir. 1882 yılından beridir hanım hocalar sayıca erkek hocaları da geçti. 1893'ten sonra ise erkek hoca sayısı bir hayli azalmıştır.

Darülmualimatta bir kadının yönetici olarak görev alması ilk kez 1881 yılında olmuştur. Refika Hanım bir erkek müdür yanında müdire olarak görev almıştır. Darülmualimat “İleride aşı alınabilecek en mühim bir ağaç” olarak görüldüğünden dolayı okulun birtakım yetersizlikleri görülmüş ve Avrupa yakından takip edilerek bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır (Engin 2013).

Kızlar için ilk idadi, II. Abdülhamid döneminde Münif Paşa'nın nazırlığı sırasında 13 Mart 1880 'de açılmıştır. Bu okul, kızlara lise seviyesinde eğitim verme yönüyle ilk örneği olması bakımından önemlidir. 1906-1907 yılların da Manastırda 1 özel kız idadisi, İstanbul'da karma eğitim veren 3 özel idadi bulunmaktadır. Aynı yıllarda ülkede gayri Müslimlerin 12, yabancıların 17 kız idadisi vardır. Meşrutiyet döneminde ülkede henüz resmi anlamda kız idadisi yoktur. Bu konuda ilk teklif Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey'den gelmiştir. II. Abdülhamid bu teklife onay vermiş ve Kandilli'deki Adile Sultan Sarayı'nı bu okul için bağışlamıştır. Ahmet Rıza Bey, kız idadisine yapılacak olan yardımda: “Şimdiye kadar hiç kimseden para istemedim, almadım. Lakin bu mektep için herkesten para isteyeceğim.” Ahmet Rıza Bey'in bu çabası saray yanın da din uleması tarafından da desteklenmektedir. Toplanan yardımlar Osmanlı Bankası aracılığı ile toplanmaktadır. Bu iş için 1910 Temmuz'unda Mekteb-i Sultan-i İnas Cemiyet-i Hayriyyesi adına bir cemiyet kurulmuştur. Osmanlı Kadını yükseköğrenim imkânını ilk olarak Meşrutiyet Döneminde elde etmiştir. Kızlara yönelik dersler ilk kez İstanbul Darülfünun'da 5 Şubat 1914 yılında başlamıştır. Bu derslerde kadın haklarının öğretilmesi ev bilgileri, sağlık, tarih, pedagoji gibi konular işlenmekteydi. Dersler haftada dört gün olarak düzenlenmiştir. Tarih dersi İhsan Bey, kadın sağlığı ve ilk tababet(ilk yardım) Dr. Besim Ömer Paşa, İktisat ve Ev İdaresi Ahmet Cevdet Bey, İlm-i Heyet Salih Zeki Bey, Malumat-ı Fenniyye Sait Bey, Kadın hukuku Mahmut Esat Efendi, Fenn-i Terbiye İsmail Hakkı Bey tarafından verilmektedir. Darülfünun'da verilen bu dersler büyük bir ilgi ve yoğunlukla takip edilmiştir. Prof.Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Darülfünun konferansa girdiğinde salonun hayli kalabalık olduğu ve bu durumun yıl boyunca devam ettiğini söylemiştir. Bir süre sonra İnas Drarülfünun kuruldu. 3 yıl olan eğitim yılında idadi mezunları alan bu okul, edebiyat, riyaziyyat ve tabiiyyat olarak ayrılmıştır. Liseler ve öğretmen okulları için öğretmen yetiştiren bir okul durumunda olmuştur. 1920'de Darülmualimat-ı Aliye'den ayrılarak, İstanbul Darülfünun'a bağlanmıştır. Okula ilk yıl idadi ve öğretmen okulu mezunları değil, giriş sınavını geçen hanımlarda alınmıştır. Okulun imtihanları o kadar zordu ki sınavlara hazırlamak amacıyla özel dersaneler bile açılmıştır (Engin, 2013).

Tanzimat Dönemi yazarlarının neredeyse tamamının üzerinde tartıştığı ve bu konu hakkında yazmış oldukları en önemli konulardan bir tanesi kadınların toplum yaşamındaki sorunlara çare bulmaları yönünde araştırmalarıdır. Fatma Aliye, Abdülhak Hamit Tarhan, Namık Kemal, Sami Paşazade Sezai gibi yazarlar kadınlar adına yapılacak yenilik çalışmalarının en önemlisinin eğitim noktasında hem fikirlerdir. Kadınlara haklar verilmesinin İslam düşüncesine aykırı olmadığını savunmuşlardır. Namık Kemal'in “Maarif” adlı yazısında tüm okullarda görev yapan öğretmenlerinin yarısının kadın olması gerektiğini söylemiştir. Ahmet Mithat, kadını erkekle eşit tutma fikrine katılmasa da kadının toplumdaki hakkı ve konumunun ötelenmesi fikrine de karşı

çıkıştır. İyi bir evlilik için de sevginin yeterli olmadığı ailenin sorumluluğu noktasında kadının iyi bir eş ve iyi bir anne yolunun eğitimden geçtiğini söylemiştir. Tanzimat Döneminde edebiyat alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin en önemlisi de kadın yazarların ortaya çıkması idi. Bunlardan biri ilk kadın roman yazarı olan Fatma Aliye'dir. (Koçak,2020) Celal Nuri diğer yazarlardan farklı olarak ise kadına fazlasıyla verilen özgürlük aile temelini sarsacağını fakat doğu toplumunun kadını görmezden geldikçe ise gerçek anlamda ulus olarak varlıklarını sürdüremeyeceğini ifade etmektedir. Kadının sosyal hayattan uzak tutulduğu için zorbalığa maruz kaldığı ve buna bağlı olarak özgüven eksikliğinin yaşandığı belirtmektedir (Gülsevin,2020).

Hanımlara Mahsus Gazete'de Batılılaşma hareketinin giyim tarzı ile ilgili yayınlanan yazıda: " Her gün görüldüğü gibi milel-i saireye mensub kadınların kostümleri pek sadedir. Bizde ise bütün bütün başka... Biz zinet-i hüsn-i tabiata tatbik etmiyoruz... Elbiselerimizi ne kadar ziyade kordela ve dantelalarla süslendirirsek o kadar süslü olur zannediyoruz. Adeta para sarf etmekte yekdiğerimizle rekabet ediyoruz. Frenklerde kibar hanımlar evin umur ve hususat hüsn-i idareye çalışıyor. Elbiselerini kendileri biçiyor, diyor. Temin-i idareye muvaffak oluyor." Ayrıca Tanzimat Döneminde kız çocuklarına arazi hakkı tanınmasına yönelik verilmiş haklar önem arz etmektedir. Ayrıca gelinlik vergisi ve cariyeye oluşumu ortadan kaldırılmıştır. Cariyenin oluşumunun ortadan kaldırılması kadının alınıp satılmasının önüne geçilmesine önemli bir adımdır. Kadınların eğitim de ilk düzenleme ebelik yetiştirilmesi olmuştur. Kadınlar Meşrutiyetin ilanı ile birlikte fikirlerini, haklarını yazar olarak beyan etme konusunda daha cesur olduklarını söyleyebiliriz. Özellikle bu yazılardan etkilenen kadınların peçelerini çıkartarak erkeklerle birlikte yürüdükleri görülmüştür. İzmir, İstanbul, Selanik bölgelerinde görülen özgürleşme ortamı bazı erkek grupları tarafından tepkisini çekmiştir. Bu hareketler Anadolu bölgesine yansımamış olup özgürlük olarak yansıyan sadece bazı kadınların çarşaf ve peçelerini süslemeye başlamalarıdır (Gülsevin,2020).

Feminist gazeteci Ellison, "1908'de bir kahvede ikiden fazla kişinin bir arada oturması şüpheli görünür ve karakola bildirilirdi; 1913'de ise Türk kadınları bir lokantada buluşup siyasi mevzuları tartışabiliyor. Böyle bir Türkiye'yle karşılaşacağım aklımın ucundan geçmezdi." demiş ve : " Meşrutiyet'in ilanı Türk kadını dolaylı olarak bir hayli etkilemiş. Meşrutiyet'le birlikte, kadınların seyahat etmelerine izin verilmiş ve böylece onlar da o zamana dek hakkında pek çok şey okudukları diyarları görme fırsatını bulmuştur. Dikkatli bir gözlem ve açık bir zihinle hiçbir batılı kadının Doğu'yu anlayamadığı şekilde yaşantımızı anlamıştır. Bunun sonucunda da bugün buraya gelen turistlere hâlâ peçeli ve toplumdan tecrit edilmiş gibi görünse de Türk kadını tanımakta güçlük çekiyorum... Türk kadını, Avrupalıların sandığı gibi değil. Türk kadını yüreklilik ve sebatla, karanlık Abdülhamid rejiminin dehşetinden uyanmıştır. Artık kadınlar bir ülkeyi yönetmek için tek cinsiyetin yeterli olmadığını, kadınların sesinin eskisi gibi gizli kapaklı değil, hak ettiği şekilde açık ve dürüstçe her alanda duyulması gerektiği ve eğer bir taraf saf dışı bırakılacaksa bunun kadınlar olmayacağını dünyaya göstermeye çalışmaktadır (Müderrisoğlu,2021).

Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı medreselerinde yetişmiş önemli bir bürokrattır. Modernleşmenin belirli bir kural ve ölçüler dâhilinde gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Hepsini olmasa da Medrese de yetişmiş önemli alimlerinde değişim de rol oynamıştır. Tanzimat dönemi sürecinin

köklü bir şekilde eğitim reformunu da başlattığını söyleyebiliriz. Ahmet Cevdet Paşa'nın kadınların eğitime önem vermesinin en önemli göstergesi kızlarının eğitimi olarak yetiştirmesidir. Çünkü Fatma Aliye ve Emine Semiyeye yaşadıkları döneme damgalarını vurmuşlardır. Kızı Fatma Aliye; felsefe, hikmet, matematik, geometri, astronomi ve çeşitli İslami ilimleri dair dersleri bir araya topladığı *Mecmua-i Aliye adli* eseri bulunmaktadır. Başarılı bir yazar kimliğini de ortaya koymuştur. Yine de Ahmet Cevdet Paşanın devrin şartlarını bu imkânını yeterince sunmamış olmasının Paşanın bu konuda ki faaliyetlerini daha çok ailesi üzerinden gerçekleştirmeye yönlendirdiği düşünülmektedir (Zeren, 2017).

2.b. Ekonomi Alanında Kadın

20. Yüzyılın başında Osmanlı Devleti, birçok alanda değişimler yaşarken buna paralel olarak da kadınların toplumsal konumu da büyük ölçü de etkilemiştir. Özellikle II. Meşrutiyetin ardından devam eden savaşlar dizilimi (Trablusgarp, Balkan, I.Dünya Savaşları) erkek nüfusunun cephede olması ve çoğunluğunun savaşlarda yer alması kadınların çalışma hayatını etkilemiş, kadınlar özellikle iş hayatında aktif olarak yer almışlardır. Kadınlar bu dönemde hastanelerde, okullarda, tekel idarelerinde, silah imalathanelerinde, sokak temizliğinde, tütün, sabun, matbaacılık gibi birçok alanda istihdam edilmiştir. Kadınların bu denli sosyal hayatta var olmalarının en büyük katkısı yine çoğunluğunun kadınlar tarafından açmış oldukları derneklerdir. Bu cemiyetler sayesinde birçok alanda istihdam sağlanmıştır. Örneğin Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'den Bedra Osman Hanım ilk kadın memur olarak göreve başlamıştır. Diğer yandan kadınlar düşünce özgürlüğü olan ortam da *Kadınlar Dünyası*, *Kadınlar Duygusu*, *Kadın Kalbi* gibi pek çok dergide çok önemli yazılar kaleme almışlardır (Müderrisoğlu, 2021).

İslamcı düşünce ideolojisine sahip olan Mustafa Sabri, Said Halim, Musa Kazım Mehmet Akif gibi düşünürler kadınların ev dışında çalışma imkânını desteklemedikleri gerekçe olarak ise Osmanlı Devletinin asıl çöküş sebebinin şeriata karşı geldiklerini için devletin bu durumda olduğunu belirtmişlerdir. Aksi taktirde birçok bu düşünce yapısına sahip erkek yazarlar, kadınların iş hayatında aktif olarak yer alması toplumun en önemli yapısı olan aile kurumunun zedeleneceği yönünde ki fikre ortak olarak katılmışlardır (Müderrisoğlu, 2021).

İttihatçı kadınlar sayesinde toplumda ki ataerkil düzeni yıkmak aslında ilk etapta derneklerin kurulma amacı İttihat ve Terakki Partisinin politikalarını göstermeyi hedeflerken savaşların etkisiyle erkeklerin cephede bulunması kadınların birçok dalda iş alanlarına tahsis edilmesi zaruri bir ihtiyaca dönüşmüştür. Boşalan meslekler dernekler aracılığı ile kadınlar yerleştirilmiştir. Tabi bu dernekler sadece kadınların iş hayatına kazandırma olarak değil aynı zamanda insanlara maddi yardımın yanında ülkenin politik sorunlarına da çözüm bulmak amaçlanmıştır. 1908-1918 yılları arası söz konusu olan cemiyetler: *Teali Nisvan Cemiyeti(1908)*, *Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti(1908)*, *Osmanlı KadınlarıŞefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908)*, *İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi(1908)*, *Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye(1908)*, *Teal- i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1909)*, *Tefeyyüz Cemiyeti(1911)*, *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği (1913)*, *Donanmayı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi(1912)*, *Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti*

Hanımlar Heyeti Merkeziyesi(1912), Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyet(1913), Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti(1913), Türk Kadınları Biçki Yurdu(1913), Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyeti(1914), Şehit Ailelerine Yardım Birliği (1915), Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi(1916), Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti(1918) kadınların toplumsal alanda kendilerini var olma yolunda katkı sağlamış önemli cemiyetlerdir (Müderrişoğlu, 2021).

Tanzimat sonrası kadınların birlik olmalarını sağlayan birçok dernekler kurulmuştur. Bu örgütlenmeye katkı sağlayacak konferanslar gerçekleşmiştir. Haklarını aramak ve toplum içinde var olma davasında bir araya gelen kadınlar, en dikkat çekici *Beyaz Konferanslardır*. II. Meşrutiyet'ten sonra başlayan bu konferansta katılan kadınların beyaz başörtü takmaları ve salon duvarının beyaz olması sebebiyle bu isimle adlandırılmıştır. Fatma Nesibe hanımın vermiş olduğu konferanslar oldukça radikal söylemlerinden ötürü büyük bir ilgi görmüştür. Bazı bölümlerinde: “*Ah şu zaif kollarımda kuvvet olsaydı, hilkat bana da bir demir pençe, sert bir kalb verseydi, yapacağım ilk iş, birçok erkeğin kafasını paralamak olacaktı! Fakat manen? Bunu kabul edemeyiz hanımlar! İcinizde saçlarının uzunluğuna rağmen, en akılsız ben olduğum halde... Her asrı tedkik ediniz; erkekler hep fena, meş'um hatalarla tesis etdikleri avakıbı işhâd ediyorum, herhalde onların yüzde doksan dokuzundan akıllıyım.... Bugün kadın nedir? Erkeklerin kadınlara karşı meşhur-ı âlem olan nezaketlere rağmen sorarım, bir' alet-i zevk'bir ' çocuk makinesi' , 'tatlı bir et' den başka bir şey mi? Keşke! Hayır, bu da değil hanımlar! Hiçbir iftira, hiçbir garaza tâbi olmayarak söylüyorum, keşke böyle olsaydı; bari bu namla bir namla bir mevki-i hürmet ve ehemmiyet kazansaydık!” çarpıcı birçok ifade bulunur (Yürüt, 2017). Kadınlar ilk olarak yardım dernekleri kurarak örgütlenmiştir. Kadınların meslek sahibi olabilmeleri amacıyla ayrıca devletin sorunları ve vatan savunması için dernekler kurulmuştur. İttihat ve Terakki Partisi kurduğu derneklerden feminist anlayışı ile kurulan tek dernek Kadınlar Dünyasının yayın organı olan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyetidir. 1908 yılı Halide Edip Adivar öncülüğünde kadınların kültür seviyelerini yükseltmek amacıyla “Teal-i Nisvan Cemiyeti” kurulmuştur. Derneğe devam etmenin şartı ise İngilizce derslerine devam etmektir. Eğitim ve kültür seviyelerini yükselterek ortak bilinç ile hareket etmek amaçlanmıştır. Karşılaştıkları meseleyi Kadınlar Dünyası aracılığı ile duyurmuşlardır. Derneğin iki önemli başarısı ise: İlki, derneğin üyesi olan Belkıs Şevket'in ilk Türk kadını olarak uçağa binmesidir. İlk etapta başvurduğu zaman kuruma sırf kadın olduğu için reddedilmiş daha sonra izinlerle Türk kadının gücü ispatı için Fethi Beyle birlikte uçmuştur. Derneğin bir diğer başarısı, yedi kadını ilk kez kamu kurumuna girmesini sağlamalarıdır. Kadınların meslek hayatına kazandırmak amacıyla kurulan bir diğer cemiyet dernek “*Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan*” 1908 de Selanik'te kurulmuştur. Eğitimde kız çocuklarının eksikliklerini kapatmak yeni okullar açmak ayrıca yoksul ve yetim kız öğrencilere yardım dernek programları oluşturulmuştur. Kadınlara dikimevleri, fabrikalar ve meslek öğreten dernekler de kurulmuştur. Kurucuları sadece kadınlardan oluşmayıp Enver Paşanın önderliğinde 1916 yılında “*Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*” kuruldu. Amaç: “*Kadınların yapabileceği işlere yönelterek, namuslarıyla yaşamlarını sürdürebilecek şekilde, gelir elde etmeye alıştırmak ve himaye etmek.*” olarak belirlendi. Derneğin yönetiminde kadınların bulunmaması kadın dergilerce eleştirilmiştir. 1912 yılında Dahiliye Nezaretine yazılan tezkire de kadınların memuriyete gelip*

gelemeyecekleri sorulmuş ve olumlu cevap almışlardır. Bu cevap üzerine Osmanlı Dersaadet Anonim Telefon Şirketi istihdam etti. İki yüz Müslüman kadın başvuru yaptı ancak Rumca ve Fransızca bilmedikleri için kabul edilmemiştir. Dernek sayesinde yedi Müslüman kadın memur olarak başlamıştır (Yürüt, 2017).

Osmanlı Devletinde modern anlamda makineli üretim fabrikaları ortaya çıkmıştır. Bu makineye tepki olarak ilk işçi hareketleri baş göstermiştir. Tepkilerinin sebebi işsiz kalacaklarını çekincesi iledir. 1839'da fabrikadaki kadınlar tepkilerini göstermişlerdir. 1851 yılında bir tekstil fabrikasında tekstil tarağını kırmaya çalışmış, daha sonra bu tarağın kullanılmayacağına dair söz verilmesiyle birlikte bu tepkilere son vermişlerdir. Grev konusunda kadınlar erkeklerden daha şanslı olmalarının sebebi şiddet uygulaması ve hapse girmesi daha az orandaydı. 1908 yılı çalışma hayatındaki kızlar fabrika, atölye, yol yapımı, sokak temizliği gibi birçok iş alanında çalışmaya teşvik edildi. Kadının iş gücü sömürülme sebebi ucuz iş gücü istihdam etmek isteyen işverenler kadınlara erkeklerden daha az ücret daha fazla saatlerce çalıştıklarından dolayıdır. Tabi bu yıpratıcı çalışma koşullarına dayanamayan kadınlar meslek hastalığından ötürü yaşamlarını kaybetmişlerdir. İstanbul Tütün fabrikasında çalışanların %60'ı veremden dolayı ölmüşken diğerleri ise sarılık geçirmişlerdir. Erken yaşta iş hayatına giren kızlar ya 20 yaşında adet görüyor ya da hiç adet görmüyorlardı. 19. yüzyılın başında Bursa İpek fabrikasında çalışan kadın işçilerin günlük çalışma saatleri 14 ya da 16 saate kadar çıkabiliyordu. Bir başka örnekte ise 15 yaşından büyük kızlar *Temettü* vergisini verme zorunluluğu getirildi fakat önceden sadece erkeklerden alınan verginin kadınlara da uygulanması zaten erkeklere nazaran daha kötü şartlarda çalışan kadınlar için büyük ekonomi sıkıntısıdır. Kadınlara cinsiyetçi tavırlardan dolayı ücret farklılıkları, zorlu çalışma koşulları ve taciz ve iş kazalarına maruz kalmışlardır. Örnek olarak tokatta fabrika da çalışan kadınların bazılarının yıldırım düşmesiyle öldüğü diğerleri ise yaralandı (Yürüt, 2017).

2.c. Hukuki Alanda Kadın

Osmanlı Devleti'nde kadınlar çeşitli dergi ve dernekler aracılığı ile hak arayışı mücadelesine girişmiştir. Bunlardan biri de hukuki hak talepleri olmuştur. Hak taleplerinde aile hukukuna ilişkin de daha çok evlilik yaşı, görücü usulü, çok eşlilik, boşanma ve aile içi ilişkiler üzerinde durmuşlardır. Şeri hukukuna göre hangi yaşta olursa olsun çocuklar aileleri tarafından evlendirilebilirlerdi. Bu konu kadınların en çok tartıştıkları meselelerdir. Erken yaşta ki evliliğin sakıncalarını dile getirip yasal müdahale ile engellenmesi üzerine durulmuştur. Kadınlarda evlilik yaşının 19-25 erkeklerde ise 23-30 ideal yaş olduğunu açıklamışlardır. Ayrıca nikâh akdinden önce evlenmelerinde sakınca olmadığına ilişkin raporu almalılar. Görücü usulü ile ilgili Mükerrerrem Belkis *Kadınlar Dünyasının* dergisinde konuyu gündeme getirdiği için kadınlardan sayısız mektuplar almıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi dönüşüm sürecin de sosyal ve iktisadi konumları yükselen kadınların Ziya Gökalp, Ahmet Şuayb, İbrahim Hakkı, Ahmet Cevdet gibi Osmanlı aydınları ve üniversite hocalarının ayrıca kadınların da mücadelesi sonucu 1917 yılın da Hukuk-ı Aile Kararnamesi yayınlanmıştır. Kararname ile evlilik yaşına sınırlama getirilmiştir. 9 yaşından küçük kızlar ailelerin izni olsa bile evlendirilmeyeceklerdir. 17 yaşındaki kadınlar ise ailelerin onayı ile evlendirileceklerdir. Devletin evlenme ve boşanma kontrolü genişletildi. Evlilik

konusunda ise tefrik (adli boşanma) sebeplerinin artırılmasıdır. Kararnamenin boşanma ile ilgili getirdiği başka bir konu da *muhalaa* yoluyla boşanmanın mehrin bir kısmı veya tamamı ile sınırlandırılmasıdır. Çünkü *muhaa* ile birlikte kadınlar boşanabilmeleri için nafaka ya da nehrinden vazgeçmesi gerekiyordu. Bu durum kadını ekonomik şartlarını zorluyordu. Bu kararname ile hukukuna ilişkin önemli kazanımlar elde etmişlerdi (Yürüt, 2017).

Kadınlar pek çok alanda kendi hakkını savunup ve bu uğurda sergiledikleri mücadelelerinde başarılı olsalar dahi siyasi alanda erkeklerle aynı haklara maalesef sahip olamamışlardır siyasi alanda haklarına Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan, Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte kadınlar 1934 yılında yaralanabilmişlerdir. Tabi bu süreç zarfında Osmanlı kadınları dernekler vasıtasıyla haklarını aramış, oy verme mücadelesinde bulunurlarken dünyada gündemde olan gelişmeler konferanslarda aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyete kadar erkeklerinde seçme ve seçilme hakları yoktu. 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra ilk kez meclis oluşturulmuş ve her 50.000 erkeğe bir mebus seçilmesi kararlaştırılmış oy hakkı sadece erkeklere tanınmıştır. Kadınlar da oy hakkı bulunsa bile çeşitli siyasi faaliyetlere katılmışlardır. II. Meşrutiyet'le sayısı artan derneklere üye olmuşlar ve İttihat Terakki Partisine katılmışlardır. Parti tüzüğünde kadınların İttihat ve Terakkiye üye olabilecekleri, erkeklerle aynı hak ve görevlere sahip olunacağı belirtilmiştir. Partinin önemli isimlerinden Dr. Bahaettin Şakir cemiyette 40 kadın üyenin bulunduğunu, özellikle gazetelerle mektupların gizlice dağıtılmasında kadınlara önemli görev ve sorumluluklar yüklediği belirtilmiştir (Yürüt, 2017).

Kadınların ekonomi sebeplerle de kendi haklarını aramak için çeşitli protestolara katılmışlardır. Örneğin 1874'de Ankara vali değişikliği sırasında yeni valinin kentte geldiği gün açlıktan bunalmış 4-5 bin kadar kadın ve çocuk valiyi karşılayıp ekme istemişlerdir. 1908 de Sivashlı kadınlar ekmeğin az ve pahalı oluşuna tepki göstermişlerdir. 1921 yılı Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti seçme ve seçilme hakkını dernek programına dâhil edilmiştir. Kadınlar artık mecliste de yer almak ve siyasi hayatta da aktif olmak istiyorlardı. 1923 yılındaysa Nezihe Muhiddin tarafından Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Partinin amacı kadınlara birçok yönden haklar sağlanması yolunda mücadele etmek fakat halk fırkası kurulmadan kadınlar halk fırkası kurulamayacağı girişimlerini dernek olarak devam ettirebilecekleri nedeni ile partinin kurulmasına izin verilmemiştir. Bunun üzerine Nezhe Muhiddin'in öncülüğünde kadınlara siyasi ve sosyal hakların verilmesi amacıyla 1924 yılında Türk Kadınlar Birliği kurulmuştur (Yürüt, 2017).

II. Meşrutiyet Döneminin hukuk anlayışını anlayabilmek için kısaca hukuk tarihini bilmek faydalı olacaktır. Osmanlı hukuk alanında Ceza Kanunnameleri yayınlayarak önemli adımlar attığı ve yoruma kapalı merkezi otoritenin kuvvetlendirilmesini amaç edinilmiştir. 1880 tarihli "*Hapishane ve Tevkifnameler Nizamnamesi*" hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu tarihten sonra kadın tutuklu ve hükümlülere yönelik müstakil binaların yapımına dair kararlar alınmıştır. 1913 Hapishane-i Umumiye binasındaki sağlık koşullarının iyileştirilmesine yönelik kararlar alınsa bile faaliyete geçilemediği için çoğu akciğer rahatsızlığından dolayı ölmüştür. Üstelik kadın mahkûmlara kadın gardiyanlar tahsil edilemediği için erkek gardiyanlarının bu görevi kötüye kullandıkları fuhuşa sevk ettikleri tespit edilmiştir. 1902 Zaptiye Nezaretinin suikast, siyaset ve

adli cürüm nedeniyle Hapishane-i Umumi'de tutuklu olanların serbest bırakılması tutuklu ve hükümlü bulunan 88 kadının salıverilmesinin ve taşraya da durumun bildirilmesi kararlaştırılmıştır (Yürüt, 2017).

Türk kadınına siyasi haklar verilmesi konusu ilk kez 1923'te TBMM'de Milletvekili Seçim Kanunu görüşülürken gündeme getirilmiştir. 1924 anayasa hazırlık aşamasında tekrardan gündeme getirilip konu hakkında tartışılabilir bir netice elde edilememiş en nihayetinde 1930 yılında ilk kez kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştır. 1934 yılında bütün kadınlar TBMM'ne kadar gösteri yürüyüşü yapmalarının neticesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifi üzerine kadınlar genel seçimde seçme ve seçilme hakkına kavuşmuşlardır (Yürüt, 2017).

SONUÇ

Türk kadınının toplum içinde erkeklerle eşit ve onurlu bir yer almasını sağlama yönelik atılan adımlar 100 yıllık geçmişe sahiptir. Osmanlı Devlet'inde tarih boyunca kadının konumunun şekillenmesinde birçok etken söz konusudur. Türk milletinin İslamiyet'e geçiş süreci bakıldığında önceki döneme kıyasla kadının mahrem olarak görülmesi ona yeni kısıtlamalar getirmiştir. Bu kısıtlamalar yeni yerleşim yerleri koşullar ve geleneksel yaşam tarzları da etki etmiştir. Osmanlı Devleti'nde kadının erkeğe göre biraz arka planda durması eleştirilmiştir. Fakat Osmanlılara göre bu konu kadının aşağılanması değil aksine kadının hayatın her alanında olmasının ona zarar getireceği düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca dönemin şartlarına göre şeriat hukuku kadının haklarını korumaya yönelik alındığı erkeğe karşı kadını güvence altına almış olduğu düşünülmektedir. Dünya genelinde Fransız İhtilali hak arama mücadelesinde dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin ilerleyen süreçlerinde cinsiyet ayrımının farkında olunması, ekonomik alanda, eğitim alanında, siyasi alanında kadına özgürlükler tanınmış, bu özgürlükler ilk yıllarda ne kadar kısıtlı olsa da ileriki yıllarda birçok yeni özgürlüğe yol açan kız çocuklarının eğitimi için rüştiyeler, idadiler açılmıştır. Dönemin aydın düşünürleri tarafından eleştirel yaklaşımlar ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin bir dizi süren savaşlarda cephe gerisinde kadınların, savaşları kazanılmasındaki katkıları ayrıca erkek nüfusun cephe olmasından kaynaklı kadınların, iş hayatında aktif olmaları özgürlük mücadelesi ve toplumun her alanda olmak istemeleri basın yayın ya da cemiyetler yoluyla çok önemli başarılarla imza atmışlardır.

KAYNAKÇA

Akkaya, M. (2018), Osmanlıda 16. Ve 17. Yüzyıllar arasında Nafaka Uygulamaları ile Satın Alma Gücü Arasındaki İlişki, History Studies, Aydın, s.295-313.

Akköy, Y. (2021) 17. ve 18. Yüzyıllar Arası Osmanlı Devletinde Kadın ve Aile, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, s. 36-37.

Akyılmaz, S.G, (2007), Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt11, S1-2, Kırşehir, s. 483.

Akyüz, J. (2005), Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan “Mehir” Hakkında Bazı Düşünceler, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Cilt24 Sayı24 sayı37, s24-26.

Aliye, F. (2012), Osmanlıda Kadın, Ekim Yayınları, İstanbul, s. 19.

Berkes, N. (2022), Türkiye’de Çağdaşlaşma Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 231.

Dalgın, N. (2005), Kadın ve Erkeğin Şahitliği ile İlgili Nasrlardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:5, Sayı4,7-38, s. 10.

Dingeç, E,(2010), Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları, History Studies, Cilt:2,Sayı1,s. 17-18-23.

Doğan, G. (2020), Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadın Hakları ve Kadına Yönelik Şiddetin Osmanlı Basımına Yansıması, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, s. 5-16-26-83

Engin, E. (1999), Türk Modernleşmesindeki Galatasaray Lisesinin Önemi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s. 10-11 -15.

Ersöz, F.G, (2020), Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Kadın Haklarına İlişkin Basın Odaklı Genel Değerlendirme, Sayı:5, s. 229-230-231.

Kavuncu, (1999), M. Osmanlılarda Aile ve Kadın, Dini Araştırmalar, C.2 S4, s. 163.

Koçak, Ü, (2020), Tanzimat Dönemi Kadın Hareketlerinin Eğitime Katkısı, Ekev Dergisi, Sayı:82, s. 92.

Kurnaz, Ş, (1999), Osmanlıdan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi,D14, s. 2-3-4.

Müderrişoğlu, A. (2021), Kadının Değişen Dünyası, Kronik Yayınları, İstanbul, s46Ortaylı, İ. 2021, Türk Osmanlı Aile Yapısı, Ankara Üniversitesi, SBF, Haziran, s. 37.

Şimşek, V. (2020), Osmanlı Döneminde Kadının Yeri Üzerine, International Journal of Social and Humanities Sciences,4(3):196-200,s. 29.

Ülgen, P, 2018, Kadınlar ve Cadılar, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s. 32.

Vambery, A. (2022), 19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi, Selenge Yayınları, İstanbul, s. 35.

Yürüt, B, (2017), Tanzimat Sontası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Cilt365-394,s. 32, s. 136-392-393-394.

Zeren, H.E.(2017), Osmanlı Devletinde Kadınların Eğitimi Bağlamında Ahmet Cevdet Paşanın Rolü, II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongre Bildiriler kitabı, Kütahya, s. 131-132.